

A FEUDALIZMUS GENEZISE A LENGYEL-LITVÁN VÉGEKEN A NEMZETSÉGI RENDSZER MARADVÁNYAI TALAJÁN

Két tanulmány a korai litván feudalizmus geneziséről: Henryk Łowmiański: *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. (Tanulmányok a Nagy Litván Fejedelemség történetéből.) UAM. Poznan. Seria Hist. Nr. 108. 1983. 530 oldal; Juliusz Bardach: *O dawnej i niedawnej Litwie*. (A régi és nemrég i idők Litvániájáról.) UAM. Poznan. Seria Hist. Nr. 141. 1988. 442. old.

A lengyel-litván végek történetében fellelhetők olyan kutatási kérdések, melyek magyar párhuzamai kimutathatók. A korai magyar történetírás a honfoglaló magyarokat nomád népnek tartotta — amíg más népeket követve — a szlávokat — és közöttük a lengyeleket — földműves népként tartotta számon. Az 1950-es évek végén, a 60-as években a Tálasi féle történeti-néprajzi iskola — melyet Szabó István is figyelembe vett — ezt a képet megkérdőjelezte: a Kárpát-medence ligetes sztyeppe vidékein a magyarok félnomadizáló állattartás mellett földműveléssel is foglalkoztak. Azt a szélsőséges nézetet, miszerint a szlávok, köztük a lengyelek kizárólag letelepült földművesek lettek volna, Henryk Łowmiański az 1950-es években a lengyel feudalizmus geneziséről írt munkáiban kétségbe vonta. Szerinte a lengyelek ligetes sztyeppei területeket szálltak meg, ahol parlagváltós földműveléssel együtt egy igen fejlett állattartás mutatható ki. A korabeli vitákban ez oda vezetett, hogy egyesek állításai szerint a nomadizmus a lengyelek körében is létezett. Az itt elemzett Łowmiański-féle kötetből is látható, hogy a lengyel-litván végeken korábban porosz-litván törzsek éltek és itt a 12-13. századi betelepítések idején egy mozgékony parlagváltós földművelés folyt, jelentős mértékű állattartással. Ez egy mozgékony településképletet alakított ki. Hasonló ökológiai viszonyokra — a honfoglaló magyarok esetében — már hivatkozhatunk, és ennek megfelelően Łowmiański is látja a lengyel források alapján a mobil településképletet, ami az extenzív parlagváltós művelés és az állattartás eredménye. Azonban e területeken a később, az erdélyi Barcaságból idetelepült Német Lovagrend (13. sz.) e litván területekre vonatkozó írásbeli forrásai alapján sem lehet itt zárt és szoros törzsi kötelékű települési szerkezetet kimutatni, feltételezve egy korábbi zárt őskommunisztikus településeket. E forrásanyagok alapján az itt élő porosz-litván törzsek társadalmi intézményei és berendezkedése alapján Európa másik ősnépessége, a baszkokhoz és lappokhoz hasonlóan, a porosz-litván törzsek esetében az őskommunizmus szintén nem bizonyítható.

Łowmiański és Bardach vizsgálják a lengyel-litván végek történetét, a porosz törzsek feudalizációjának korai folyamatait a 15. századig, majd a lengyel-litván unió megalapítása utáni időkben, a 15-16. századtól kezdve. E második periódusban a szerzők különös figyelmet szentelnek „Öreg Ágost” (Zygmunt August Stary, aki a Mohács alatt elesett II. Lajos nagybátyja volt) és olasz származású felesége, Bona királynő a feudalizációs folyamatokat elősegítő törekvéseinek.

Henryk Łowmiański úgy látja, hogy a kezdeti, 12-13 századi porosz települési mozgalomra a zárt őskommunisztikus törzsi településekkel szemben a kiscsaládos és egyudvaros, poroszul „darmow”-nak nevezett, elszórt, néhány rallós művelési egység volt a jellemző. Ezek népessége az extenzív és egyben rallós parlagváltós földműveléssel, állattartással, és — járulékosan — vadászattal és halászattal is foglalkozott. Településeik a későbbi lengyel fészkes kiscsaládos telepekre emlékez-

tetnek. Az itt megtelepedő Német Lovagrend ezeket az elszórt településeket kiváltásos uraknak — az itteni szóhasználatnak megfelelően — a „hospodar”-oknak ajándékozhatta és így feudális függési viszony alakulhatott ki, melyet a német „Lehensbeziehung” fogalma alatt ismer a történettudomány (lengyelesített formában a „lenno” kifejezést használják a lengyel feudalizmust kutató történészek).

Łowmiański könyvének tanúsága szerint a balti poroszok körében az ősközösségi viszonyok nem mutathatók ki, az őskommunizmussal és az anyajogú társadalmi berendezkedéssel együtt, mivel a leszármazás nyilvántartása apai ágon történt; az anyai nagybácsi és az anyai unokaöccs közötti szorosabb kapcsolatok nem szolgálnak elegendő bizonyítékul a matriarchátus mellett. A balti porosz nemesek a nem osztozkodó fivérek közösségében éltek és gazdálkodtak. Az elhalálozás után vagy pedig az elidegenítés esetében a vérségi rokonok elővételi jogokkal élhettek, és ez a rendszer később a parasztság körében is elterjedt. A nemzetségi és vérségi rend maradványaként pl. a vérbosszú szokását a „hospodar”-ok a nemesek körében pénzbeli megváltási díjjá, „glówczynna”-nak nevezett adóvá és váltságdíjjá alakították át. A nemzetségi és vérségi rend egyik tovább élő maradványa még a közös ősök, és így a tűzhely kultusza. A „hospodar”-ok körül kialakuló udvartartás kíséretében, vagy másként a „druzszina”-ban fiktív, adaptált rokonok is szolgálhattak, nemcsak nemzetségi tagok.

A Łowmiański által bemutatott kép alapján elsősorban kis, néhány udvaros, és elszórt, rallós művelésű, szórvány jellegű települési rendszert láthatunk annak szabályozatlan földhasználati rendszerével egyetemben. Ez egészen a 15-16. századig fennmaradt, és csak a lengyel-litván unió megalapítása után Öreg Ágost és Bona királynő szorgalmazta és vezette be a szabályozott határhasználati rendszert, a telekrendszer és a kis- allodiális és szolgáltatói birtokok kialakításával együtt. Ezt a szabályozott és rendezett művelési- és települési rendszert a lengyel történetírás „pomiaru włóczna”-nak nevezi.

Juliusz Bardach tanulmányaiban a 15-16. századi lengyel beavatkozásokat és az azt megelőző nemzetségi viszonyokat elemzi. Említi, hogy a kodifikált és kanonizált feudális jog — ami a Werbóczy-féle „Tripartitum”-nak felel meg — a lengyelek közvetítésével jelent meg Litvániában. Később a magdeburgi városjog lengyelesített változatában, a „chełmno”-i jog formájában tűnik fel. A lengyel „chełmno”-i városjog által a litván végek városai iparüzési és így pl. szesz- és serfőzési monopóliumokhoz juthattak a kereskedelmi előjog mellett; pl. Mohylew és Drochyczyń. A város előljárója, lengyelül a „wójt”, patrimonális bíraskodási jogokkal rendelkezett, magát ülnökökkel („lawniki”) körülvéve, továbbá az adóbeszedés kiváltságait is elnyerhette a városalapító által biztosított jogok révén. A „wójt” hivatala bérletbe is kiadható volt, és ekkor a jövedelmek 2/3-ad részét tarthatta meg magának a bérlő, és így a „wójt” a jövedelmek 1/3-ad részéhez juthatott. Az ilyen „chełmno”-i jogon alapított városok eleinte mezővárosi jellegűek voltak, a polgárok átlagban 3 telekkel, lengyelül „włoka”-val rendelkezettek, a „hospodar” és a király, illetve a fejedelem itteni telkein túl, melyet a polgároknak közösségi jellegű kalákamunkában, vagy lengyelül „tloka”-nak nevezett munka formájában kellett megművelni. Sőt, a városi polgárok a fejedelem, a király, vagy pedig a „hospodar” látogatásakor ezek kíséretét is kénytelenek voltak eltartani. Ebben sommázhathatjuk a lengyel-litván unió utáni időkben a nyugati eredetű, de ellengyelesített feudális intézmények elterjedését.

Juliusz Bardach főleg a kanonizált és kodifikált lengyel feudális jogi normák és statutumok bevezetése és adaptációja szempontjából vizsgálja a litván végek gazdaság- és társadalomtörténetét. Azon intézményeket, melyeket Henryk Łowmiański a törzsi és nemzetségi rendszer maradványaként említ, Bardach a kanonizált római, késő-római és bizánci jogból vezeti le. A vérségi közelség és öröklés, valamint az elővételi jog eredetét is ebből vezeti le, említve a „laudatio parentum” jogi terminusát, melynek értelmében a fiktív vagy adoptált rokonokkal szemben elsősorban az egyenesági leszármazású rokonok élvezhettek elsőbbséget az öröklés esetében. Ennek értelmében az özvegyasszony a férj családjában csak mint adoptált vagy fiktív rokonként szerepelt, ezért csak a vagyon és az örökség 1/3 részéhez juthatott hozzá, és a maradék 2/3 részt a fiútestvérek örökölték, illetve vehették birtokukba nagykorúságuk és felnőtté válásuk után. A római kanonizált jog hatásaival érvelve Bardach Łowmiański adataival egybevéve arra az eredményre jut, hogy a régi nemzetségi intézmények maradványaiként és azok hatásainak következtében az anyai nagybácsi elhalálozásakor vagyonának 2/3 részét az anyai unokaöcs örökölhette. Ez a 16. századi forrásokban mint a „congnatione genelogye” terminusa alatt jelentkezik, miszerint az özvegy a vagyon 1/3 részét örökölhette, és az anyai nagybácsi unokaöccsének kijáró 2/3 vagyoni rész csak igen jelentős összeg, 3000 „kóp groszy” ellenében volt megváltható. Bardach ezzel kapcsolatban azt is említi, hogy ez egyben egy beneficiális és praecarialis jellegű adományozás tárgyát is képezhette, ami a feudális függési viszony „Lehensbeziehung” (lengyelül a „lenno”) eredménye.

Bardach főleg a kanonizált római, vagy bizánci jog szempontjából közelít a lengyelek által a 15-16. században bevezetett kodifikált joghoz és statutumokhoz, azonban a „soczenie” terminus vizsgálata esetében a jogrendszerek azon rétegét ismerhetjük fel, amit Łowmiański az egykori nemzetségi és vérségi intézmények tovább élő maradványaként kezelt. A „soczenie” vagy annak lengyel igei formája a „szukac” = keresés és nyomozás terminusa azt a joggyakorlatot bizonyítja, miszerint egy meghatározott területen — ami a lengyel „opole”-re emlékeztet — keresést vagy helyesebben nyomozást lehetett folytatni az ezen területen megésett és elkövetett kihágások büntetése céljából. Így pl. egy rabszolga megölése esetében büntetéseként 3 „grzywna” mértékű váltságdíjat kellett fizetni. Ez a „soczenie” vagy „szkanie”, oroszul „iszkaty”-ként szerepelt és ezt a „kunna”-nak nevezett természetes jellegű, vadászott prémfizettséggel is meg lehetett váltani. Egy meghatározott területen folytatandó követés vagy nyomozás a csehknél az egész közösségre vonatkozó elkötelezettség formájában jelentkezett, amit a „testimoni fori communis” terminus is bizonyított, és még ráadásul a közösségi elveknek megfelelően a szomszédok is felelősségre voltak vonhatók a „honesti vicini” kifejezés tanúsága alapján. A „soczenie” illetve „szukac” igei gyöke az óindogermán igei gyökökkel is összevethető, ugyanis a „soke man”, vagy „sokeman” a régi angolszászoknál és a skandinávoknál olyan feudális adóként ismertek, amit egy meghatározott egyházmegyei területen elkövetett kihágás büntetése miatt kellett fizetni. Vagyis a litván végeken az „opole” egy olyan formája figyelhető meg, mely ősi indogermán eredete és leszármaztatása ugyancsak lehetséges az egykori ősi porosz törzsek hatásaként.

A bemutatott két munka szerzői egymástól ellentétes és különböző iskolázottságúak. Az idősebb generációt képviselő Łowmiański a korábbi tudományos kánonoknak megfelelően ősi, közösségi intézményeket kíván látni és kimutatni. A településszerkezet esetében egy mozgékony parlagváltós művelési rendszeren ala-

puló, néhány rallónyi gazdaságot magában foglaló szórvány és mobil települési egységeket mutat ki — és ez a magyar honfoglalás utáni korszakban a Kárpát-medence területén is dokumentált —, de ezzel egy időben a zárt vérségi és nemzetségi települések létét a korai korszakban sem tudja igazolni és ennek csak bizonyos szokásjogi maradványait tudja kimutatni. Ezzel szemben Juliusz Bardach mindent a kanonizált római, bizánci, vagy lengyel feudális jogi normákból és statutumokból igyekszik levezetni, megkérdőjelezve ezzel a vérségi és nemzetségi intézményeket.

Tagányi Zoltán